

آثارشناسی توصیفی
شمس تبریزی

...♦...

مجید رنجبر

www.ketab.ir

تهران، ۱۴۰۲

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

www.ketab.ir

- سرشناسه : رنجبر، مجید، ۱۳۶۵-
عنوان و نام پدیدآور : ورق یار، آثارشناسی توصیفی شمس تبریزی / مجید رنجبر
مشخصات نشر : تهران: نشر کارنامه، ۱۴۰۲.
مشخصات ظاهری : ۱۹۲ ص؛ ۱۴ × ۲۱/۵ س.م.
فروست : کارنامه عرفان و ادب فارسی؛ ۱۰.
شابک : ISBN 978-964-431-130-7
وضعیت فهرست‌نویسی : فیبا.
یادداشت : نمایه.
عنوان دیگر : آثارشناسی توصیفی شمس تبریزی.
موضوع : عرفان — ایران.
موضوع : Mystics — Iran
موضوع : عرفان در ادبیات — تاریخ و نقد.
موضوع : Mysticism in literature — History and Criticism
موضوع : شمس تبریزی، محمد بن علی، ۹۵۸۲-۶۴۵ ق. — نقد و تفسیر.
موضوع : Shams Tabrizi, Mohammad ibn Ali — Criticism and Interpretation
رده‌بندی کنگره : BP ۲۷۴
رده‌بندی دیویی : ۲۹۷/۸۹۲
شماره کتاب‌شناسی ملی : ۹۱۵۲۶۸۵
اطلاعات رکورد کتاب‌شناسی : فیبا.

وقایع

آثارشناسی توصیفی
شمس تهریزی

مجید رجبر

آماده‌سازی کارگاه نشرکارنامه

واحد ویرایش: سید محمدحسین میرفخرائی، سمیه شمر، نگار گروسی و مینو مدنی
حروف چینی: زهره جعفرپور و عادل قشقایی

اجرای طرح روی جلد بر پایه طرح کلی مجموعه
فریبنا رهدل

اونیفرم مجموعه: حسن کریمزاده
طراحی عنوان: سهیل حسینی
حلقه تزئینی روی جلد: علیرضا محمدی

ناظر چاپ: محسن حقیقی
لیتوگرافی: فرایند گویا
چاپ: ایبانه
صحافی: علی

چاپ اول، ۱۴۰۲، ۵۵۰ نسخه

همه حقوق چاپ و نشر این اثر انحصاراً برای نشرکارنامه محفوظ است.
هرگونه استفاده از کتاب آرایشی و عناصر آرایشی این کتاب اکیداً ممنوع است. همچنین هر نوع استفاده تجاری از این اثر با نکتیر آن به هر صورت (چاپ، فتوکپی، کتاب صوتی و الکترونیک و نشر در فضای مجازی)، کلاً و جزئاً، ممنوع است و پیگرد قانونی دارد.

مراکز پخش و فروش:

پخش کارنامه، خیابان شهید باهنر (نیاوران)، شماره ۱۳۵، تلفن: ۲۶۱۱۷۹۸۵، ۲۶۱۱۷۹۸۶ و ۹۱۲۶۳۹۱۵۱
فروشگاه بزرگ شهرکتاب نیاوران با همکاری نشرکارنامه، خیابان شهید باهنر (نیاوران)، شماره ۱۳۷
تلفن: ۲۲۲۸۵۹۶۹ • فکس: ۲۲۸۰۸۱۹۲

نشرکارنامه: خیابان کریم‌خان زند، تقاطع میرزای شیرازی، شماره ۱۱۱، واحد یک، تهران: ۱۵۹۷۹۸۵۷۳۱، تلفن: ۸۸۹۰۲۰۸۳

ریال ۳,۳۰۰,۰۰۰

۱۵	مقدمه
۲۱	گاه‌شمار زندگی شمس تبریزی
۲۳	فصل اول : آثار چاپی
۲۵	تصحیح، گزیده و شرح مقالات شمس تبریزی
۴۵	پژوهش
۹۱	داستان و رمان
۱۰۱	ترجمهٔ مقالات شمس تبریزی
۱۴۳	فصل دوم : آثار شنیداری
۱۰۵	درس‌گفتار و سخنرانی
۱۱۵	آلبوم موسیقی و کتاب صوتی
۱۱۹	فصل سوم : آثار دیداری
۱۲۱	تئاتر
۱۲۳	نقاشی

خود غریبی در جهان چون شمس نیست

شمس جانِ باقی‌ای کیشِ اَمس نیست

— مثنوی معنوی، دفتر اول: ۱۲۰

کمی بیش از هفتصد و هفتاد و هفت سال شمسی، برابر با هشتصد سال قمری، از آن دیدارِ شگرف و شگفت در بامداد روز بیست‌وششم جمادی‌الآخر سال ۶۴۲ قمری در میانهٔ بازار شهر قونیه می‌گذرد که مرغ جان جلال‌الدین محمد بلخی رومی به صید عقاب اندیشهٔ شمس‌الدین محمد تبریزی درآمد. مولانا خود در غزلی داستان این دیدار را توصیف کرده است:

بر چرخ، سحرگاه، یکی ماه بیان شد
از چرخ فرود آمد و در ما نگران شد
چون باز که پزباید مرغی به گه صید
پزبود مرا آن مه و بر چرخ دوان شد
در خود چو نظر کردم، خود را پندیدم
زیرا که در آن مه تنم از لطف چو جان شد
در جان چو سفر کردم، جز ماه ندیدم
تا سیرِ تجلیّ ازل جمله بیان شد
نه چرخ فلک، جمله، در آن ماه فرو شد
گشتی وجودم، همه، در بحر نهران شد
آن بحر بزد موج و خرد باز برآمد
و آوازه درافکند: چنین گشت و چنان شد...!

۱ کلیات شمس تبریزی، مولانا جلال‌الدین محمد رومی، براساس چاپ شادروان بدیع‌الزمان

شمس تبریزی «سرّ مبهم و سرفصل تاریخ زندگانی مولانا»^۱ است. مولانایی که عارف‌ترین شاعر و شاعرترین عارف در آسمان ادب فارسی است. زندگی مولانا پس از دیدار و آشنایی با شمس، که همچون مهبانگی در ادب فارسی است، به دو دوره کاملاً متفاوت تقسیم شد. به همین خاطر است که افکار و اندیشه مولانا را بیش از همه در سایه اندیشه شمس در مقالات می‌توان بازشناخت:

بی دولتِ مخدومیِ شمسُ الحقِ تبریز
نی ماه توان دیدن و نی بحر توان شد^۲

مقالات مستندترین و معتبرترین منبع شناخت حقایق زندگی و اندیشه شمس و ارتباط او با مولاناست که اگرچه نوشته خود شمس نیست، قطعاً تقریرات اوست که توسط مولانا و برخی اطرافیانش، احتمالاً با دخل و تصرفاتی جزئی و گونه‌گون، تحریر شده است. همچنین مقالات کلید فهم آثار شریف مولاناست و «گوهری است که با همه شکستگی به صد هزار درست می‌ارزد»^۳:

آنچه از دریا به جریب می‌رود
از همان جا کامد آن جا می‌رود^۴

پس از آن، اصلی‌ترین منبع شناخت ما را شمس تبریزی از آن مولاناست که عبارت است از کلیات شمس تبریزی (دیوان کبیر)، مثنوی معنوی و فیه مافیه. سپس ابتدائاً سلطان ولد (تألیف ۶۹۰ ق)، رساله در مناقب خداوندگار از فریدون احمد سپهسالار (تألیف احتمالاً میان ۶۹۰-۷۱۲ ق) و مناقب العارفین شمس‌الدین احمد افلاکی (تألیف میان ۷۱۸-۷۵۴ ق) کهن‌ترین منابع در شناخت زندگی و اندیشه

- فروزانفر، تصحیح و اعراب‌گذاری همراه با شرح حال مولوی از کاظم برگ‌نیسی، تهران: انتشارات فکر روز، ۱۳۸۱، غزل ۶۴۹.
- ۱ رساله در تحقیق احوال و زندگانی مولانا جلال‌الدین محمد مشهور به مولوی. بدیع‌الزمان فروزانفر، ج ۳، تهران: کتاب‌فروشی زوار، ۱۳۵۴، ص ۴۹.
- ۲ کلیات شمس تبریزی، مقطع غزل ۶۴۹.
- ۳ مقالات شمس تبریزی، تصحیح و تعلیق محمدعلی موحد، ج ۳، تهران: انتشارات خوارزمی، ۱۳۸۵، «مقدمه مصحح بر دفتر دوم»، ص ۶۰۲.
- ۴ مثنوی معنوی، مولانا جلال‌الدین محمد بلخی، به تصحیح و مقدمه محمدعلی موحد، ج ۲، تهران: انتشارات هرمس با همکاری فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۹۸، دفتر اول: ۷۷۴.

شمس هستند که به زمان حیات او نزدیک‌اند. در کنار این آثار، نفحات الانس عبدالرحمان جامی (تألیف ۸۸۱-۸۸۳ ق)، تذکره الشعراء دولتشاه سمرقندی (تألیف ۸۹۲ ق)، هفت اقلیم احمد امین رازی (تألیف ۹۹۶-۱۰۰۲ ق) و ریاض العارفین رضاقلی خان هدایت (تألیف ۱۲۶۰ ق) منابع کلاسیکی‌اند که درباره شمس اطلاعاتی در اختیار خوانندگان می‌گذارند.

...♦...

این وجیزه دفتری تازه گشوده در گرامی داشت جایگاه و مقام آفتاب تابان شمس پژوهی معاصر است. امسال هم‌زمان شده است با یکصدمین سال خجسته و فرخنده تولد استاد محمدعلی موحد که چشم تیزبین، چراغ روشن، و ذهن وقاد تحقیق و تتبع درباره شمس و مقالات است:

دیر زیاد آن بزرگوار خداوند

جان گرامی به جانش اندر پیوند^۱

نکته‌های ریز و نئوایشان در تصحیح مقالات و تحقیق درباره زندگی و اندیشه شمس، که به صورت کتاب و مقاله و سخنرانی ارائه شده، بسیار بدیع و تأمل‌برانگیز است و غالب آثاری که طی چند دهه گذشته پیرامون این موضوع انتشار یافته و امدار تلاش‌های ماندگار ایشان است، و از خوش‌اقبالی و بخت‌یاری ماست که فرصت بهره بردن از پژوهش‌های ایشان نصیب مان شده است.

در این جا لازم است یادی هم کنیم از محققان گران‌مایه هلموت ریترو و عبدالباقی گلپینارلی که نسخه‌های خطی مقالات را از گوشه‌های تاریک کتابخانه‌های ترکیه بیرون کشیدند و معرفی کردند. و نیز از فرزانه بی‌بدیل استاد بدیع‌الزمان فروزانفر که نخستین محقق ایرانی بود که به ارتباط عجیب مطالب مقالات با مثنوی توجه داد.

دفتر حاضر «آثارشناسی توصیفی شمس تبریزی» است و در آن ۷۷ اثر چاپی، شنیداری و دیداری با موضوع زندگی و اندیشه شمس تبریزی و مقالات معرفی شده و فهرست ۴۲ کتاب، ۴۸ پایان‌نامه و رساله دانشگاهی، و ۲۹۰ مقاله درباره شمس و مقالات، که تا پایان سال ۱۴۰۱ چاپ گردیده، ارائه شده است.

ذکر چند نکته درباره این دفتر لازم است:

— تقسیم‌بندی آثار، زیر چند عنوان معین خالی از اشکال نیست، اما چاره‌ای

^۱ دیوان رودکی، توضیح و نقد و تحلیل اشعار از کامل احمدنژاد، تهران: کتاب آمه، ۱۳۹۱.

هم از این کار نبود. چه بسا دیگران تقسیم‌بندی‌های دیگری در نظر داشته باشند. — این آثار در یک سطح و اعتبار نیستند و لازم است بسیاری از آنها نقد و بررسی شوند. به‌ویژه دربارهٔ مقاله‌ها که پس از رواج انواع نشریه‌های رنگارنگ به اصطلاح علمی- پژوهشی رشد چشمگیری داشته‌اند، به نقد و بررسی‌های جدی نیاز است.

— ترتیب آثار در فصل‌های اول تا سوم بر اساس سال انتشار و در پیوست‌ها بر اساس الفبای نام خانوادگی صاحب‌اثر است.

— شمارهٔ صفحه‌ای که در میان متن و با حروف ریزتر داخل پرانتز آمده به همان کتابی اشاره دارد که وصف شده است. نقل قول از دیگر منابع در پانویست ارجاع داده شده است.

— در این دفتر هر جا در پانویست‌ها به مقالات شمس تبریزی، کلیات شمس تبریزی و مثنوی معنوی ارجاع داده شده، منظور همان چاپی از این آثار است که مشخصات‌شان در پانویست صفحات ۱۷ و ۱۸ ذکر شده است.

مقالات گنجینهٔ گران‌بهایی است که زوایا و ابعاد آن، چنان که باید، هنوز شکافته و شناخته نشده است. همچون زندگی خود شمس که همچنان بسیاری گوشه‌ها و نقطه‌های آن پوشیده و مبهم است. امیدواریم محتوای این دفتر هم برای اهل تحقیق که به پژوهش در زمینهٔ زندگی و اندیشهٔ شمس می‌پردازند سودمند افتد و هم برای عموم خوانندگان و علاقه‌مندان او قابل استفاده باشد. انتشار این دفتر مقدمه‌ای بر تدوین «فرهنگ تحلیلی شمس پژوهی» است. در انجام این مهم باید چشم امید به پژوهشگران باریک‌بین و نازک‌اندیش داشت، و دست یاری به سوی کتابداران کاردان و نکته‌سنج دراز کرد.

♦♦♦♦♦

از نشر کارنامه بسیار سپاس‌گزارم که از انتشار این دفتر استقبال و حمایت کرد. از همکاران خویم در نشر کارنامه، که نام‌شان در شناسنامهٔ کتاب آمده، سپاس‌ها دارم که در به سامان رساندن این دفتر در مدت زمانی بسیار محدود سخت کوشیدند. و سپاسی ناپسند از همسرم که بدون صبوری و همراهی همیشگی او فرصت به سرانجام رساندن این دفتر فراهم نمی‌شد.